

др Марија М. Тороман,
научни саветник Института за упоредно право

ПРАВНА ПРИРОДА ЗАДУЖБИНА И ФОНДОВА

Питање правне природе задужбина и фондова значајно је за одређивање адекватног правног положаја ових друштвенкорисних установа и њихово уклапање у одређени правни систем. Историјски развој и облици задужбинарства указују на задужбинарство као на специфичан облик грађанскоправних односа који садрже елементе и јавног и приватног права. Међу тим елементима нарочиту пажњу заслужују мотиви задужбинара и фондатора, циљеви задужбина и фондова, као и врста имовине коју донатори дају за остваривање тих циљева. Та три елемента представљају основне компоненте правне природе задужбина и фондова и мерило за одређивање и разликовање њихових појмова.

Кључне речи: *Задужбина - Фонд - Правна природа.*

Ако се пође од тога да су задужбине и фондови установе настале поклањањем имовине која се налази у приватној својини задужбинара и фондатора ради постизања одређених друштвенкорисних циљева, поставља се, као једно од основних, питање правне природе тих установа. Значај овог питања је у томе што од начина његовог решавања зависи одређивање адекватног правног положаја поменутих установа и њихово уклапање у правни систем једне земље. Непотпуно познавање правне природе ових установа и њихово неадекватно уклапање у правни систем могу довести до парадоксалне ситуације да им се признаје друштвено користан циљ, али да буду стављене у такве услове да немају средстава за остваривање циљева којима су намењена - што је случај данас у Србији.

Наиме, својевремено се Законом о национализацији пошло од тада општеприхваћеног става према приватној својини уопште, па је усвојена концепција на основу које су и све задужбине приватноправна лица и да их као такве треба национализовати и њихову имовину експроприсати. При томе, није се имала у виду суштина задужбинарства и могућност остваривања друштвенкорисних циљева којима оно служи и због чијег постизања се и оснивају задужбине и фондови.

Међутим, чињеница је да је задужбинарство давање заувек добара која се налазе у приватној својини ради постизања поменутих циљева. Кроз њега се, између осталог, манифестује посебан облик патриотизма и оно представља нераскидиви део српске духовне баштине. Наиме, не би требало изгубити из вида то да задужбинарство у Србији постоји почев од XII века, када је основана Студеница у којој су се зачеле српска култура и писменост. Од тада је оно непрекидно постојало и развијало се све до завршетка Другог светског рата, када је дошло до раскида континуитета традиције и преласка свих задужбина у друштвену својину.

С обзиром на то да је задужбинарство специфичан облик грађанскоправних односа, који у себи садржи елементе и јавног (друштвенокорисни циљеви) и приватног (имовина која се даје за остварење тих циљева) права, оно може да буде веома захвалан предмет анализе како у области националног, тако и упоредног права. Међутим, једно од основних, од којих у сваком случају ваља поћи, јесте питање правне природе задужбина и фондова. А када се од њега пође, одмах пада у очи да је оно тесно повезано са мотивима који опредељују донатора да оснује задужбину, односно фонд, циљевима који се желе постићи оснивањем ових друштвених установа, као и природом имовине коју донатор даје заувек да би остварио те циљеве.

1. Као што је познато, задужбинарство као израз духовности преузето је из византијске културе и цивилизације. Према тој, византијској, концепцији "дати нешто за душу заувек" чини суштину задужбинарства, па би се могло сматрати да је првобитан и претежан мотив задужбинара религиозан. Међутим, досадашњи развој задужбинарства показао је да мотиви за такво давање могу бити и други, као што су: просвећивање, култура и наука народа коме задужбинар, односно фондатер припадају.

Могло би се рећи да је сваки од ових мотива у одређеној епохи био доминантан. Тако је у средњем веку у периоду феудалног друштвеног уређења био нарочито изражен религиозни мотив задужбинара, док су уласком у нови век у периоду развоја индустрије и трговине приоритет имале просвета и култура, да би у XIX и XX веку и наука добила значајно место као мотив за оснивање задужбина и фондова у свету и код нас.

Инспирисани овим мотивима, припадници економски јачег слоја друштва као задужбинари разликовали су се у различитим периодима развоја друштва. Тако, у средњем веку задужбинари су били привремено, ако не и искључиво, црквени великодостојници, владари и њихова властела, док се у новом веку у том својству појављују војно племство, грађански сталез, индустријалци и трговци, а почев од XIX века и поједина друштва и удружења, да би у XX веку дошло до изражаја и тзв. масовно задужбинарство.

На пример, може се сматрати да је први задужбинар у Србији био велики жупан Стеван Немања, изградњом Хиландара на Атосу у Грчкој и Студенице у Србији, која је, као што је познато, залагањем његовог

сина Саве и других потомака лозе Немањића постала расадник српске просвете, културе, медицине и зачетник српског права (*Студенички типик*). Развојем просвећености задужбинарство се проширује на коренима средњовековног духовног задужбинарства. После бројних задужбина Немањића, нешто касније, улогу задужбинара преузима ситно племство, а већ крајем XVI века као ктитори појављују се и група грађана, а у XVIII веку као задужбинари долазе до изражаја грађански сталез и војно племство. У XIX веку настаје нови размах задужбинарства у Србији, чији су носиоци поједине друштвене организације (Друштво српске словесности), као и појединци-трговци, који нарочито помажу просвету и културу (капетан Миша Анастасијевић, Илија Коларац, Сима Игуманов, Сава Текелија, Павле Бељански). Приступајући задужбинарству у световне сврхе и увиђајући значај науке за развој привреде и друштва уопште, ови задужбинари остављају своју покретну и непокретну имовину најзначајнијим установама друштвеног живота, као што су Краљевска академија из које је настала Српска академија наука и уметности и Велика школа из које се развио Београдски универзитет. С обзиром на то да су ове установе претежан део својих прихода црпле из многобројних легата задужбинара и фондатора, оне су могле врло дуго рачунати да ће неометано деловати, односно бити самосталне у своје раду. Најзад, почетком XX века и у току XX века развија се масовно, народно задужбинарство као последица настојања да се задужбинарство обнови на радикални начин и обухвати све друштвене слојеве, а не само имућније слојеве и интелектуалце. Најбољи и временски нама најближи пример таквог масовног задужбинарства је изградња храма Светог Саве на Врачару у Београду.

Овај кратак историјски преглед развоја задужбинарства у Србији од XII века до данас указао је како на различитост мотива за оснивање задужбина и фондова, тако и на различитост друштвених слојева којима су припадали задужбинари током протеких осам векова. Међутим, оно што је заједничко свим епохама кроз које је задужбинарство пролазило, јесте духовна повезаност задужбинара са народом коме припадају и њихова жеља да задужбинарством манифестују ту своју везу и оставе неки траг о себи и у временима када њих више не буде било. А овај елемент није занемарљив када је реч о утврђивању правне природе задужбина и фондова као специфичних инситуа грађанског права из којих настају одређене обавезе како задужбинара и фондатора, тако и друштва као целине у погледу остварења циљева због којих су задужбине и фондови основани.

2. За утврђивање правне природе задужбина и фондова значајну улогу имају и циљеви којима су ове друштвенкорисне установе намењене. Наиме, ти се циљеви могу сматрати једним од основних елемената који чине суштину правне природе задужбинарства, тј. њену јавноправну компоненту.

Када је реч о циљевима задужбина и фондова, могло би се рећи да су они веома блиски мотивима који опредељују задужбинаре и фондаторе да приступе оснивању ових установа и да обезбеде средства за

њихово постојање и функционисање. Повезаност мотива и циљева задужбинарства изражена је до тог степена да би се, чак, могло сматрати да је појам циља интегрисан у појам мотива.

Међутим, разлика која постоји међу овим појмовима довољан је разлог за њихов посебан третман као елемената правне природе задужбина и фондова. Наиме, као што је познато, основи циљ сваке задужбине, односно фонда јесте очување и употреба намењене имовине уз пуно поштовање жеље и мотива задужбинара и фондатора. А начин остваривања тих мотива заслужује посебну пажњу, с обзиром на различитост циљева којим су задужбине и фондови намењени.

Тако, када је реч о задужбини, односно фонду чији је мотив религиозног карактера, њихови циљеви манифестују се у очувању традиције изражене кроз разне облике религиозности: учење, сликарство, архитектуру и сл. У овим случајевима циљеви оснивања задужбине, односно фонда могу да буду: школовање и оспособљавање кадрова за ширење одређеног религиозног учења, омогућавање одржавања старих манастирских здања и подизање нових сакралних објеката, верских школа, теолошких институција, музеја и сл. Може се рећи да су ови циљеви усмерени, претежно, ка чувању историјских тековина и указивању на корене духовности једног народа.

За разлику од ових циљева, циљеви задужбина и фондова световног карактера манифестују се на другачији начин. Наиме, када је реч о просвећивању, култури и науци као мотивима задужбинарства, циљеви оснивања задужбина и фондова састоје се, углавном, у стварању и очувању материјалне основе за развој ових делатности. А то се манифестује кроз: обезбеђење простора и опреме потребних за унапређивање наставе и развој културе и науке, обезбеђење стипендија ученицима и студентима, као и средстава за стручна и научна усавршавања истакнутих просветних и научних радника и сл. Према томе, за разлику од циљева религиозног задужбинарства, циљеви световног задужбинарства усмерени су ка даљем и непрестаном развоју помених друштвенкорисних делатности.

Међутим, независно од поменутих различитости циљева религиозног и световног задужбинарства, и код једног и код другог облика циљеви задужбина и фондова представљају посебан елемент правне природе. Тај елемент јавноправног карактера и даје специфичност задужбинарству као грађанскоправном институту. Наиме, док задужбинар, односно фондатор једностраним правним послом даје заувек своју имовину са жељом да оснује задужбину, односно фонд ради остваривања неког од друштвенкорисних циљева, друштво као целина има моралну и правну обавезу да се стара и омогући остваривање циљева којима је задужбинар био мотивисан у тренутку оснивања задужбине.

3. Имовина коју донатори дају за остваривање друштвенкорисних циљева представља трећи основни елемент правне природе задужбина и фондова. Она је нужан предуслов и за мотивисаност

задужбинара и фондатора и за одређивање циљева чијем остваривању су задужбине и фондови намењени.

Када је реч о имовини коју задужбинар и фондатори дају заувек ради остваривања циљева задужбинарства, поставља се питање разграничења задужбина и фондова као два основна облика задужбинарства. Наиме, питање мерила разграничења ових грађанскоправних института поставља се приликом одлучивања донатора да приступи оснивању једног од поменутих облика задужбинарства у том смислу да ли је задужбинар, односно фондатор потпуно слободан у свом одлучивању или га у томе ограничава врста имовине којом у том тренутку располаже.

Ово је питање у тесној вези са циљевима и временским границама у којима задужбине, односно фондови треба да се остварују. А те су границе одређене суштином једног, односно другог облика задужбинарства, с једне, и природом имовине која треба да омогући њихово функционисање на начин који је донатор одредио, с друге стране.

Као што је познато, задужбине су, у поређењу са фондовима, установе разноврснијег садржаја и трајнијег карактера. Наиме, намењене остваривању циљева у оквиру одређене друштвене делатности, задужбине својим функционисањем треба да омогуће континуирани развој различитих облика те делатности, као што су, на пример: одржавање и проширење материјалне основе рада, набавке средстава за рад и опреме, школовање потребних кадрова и сл. Одржавање тог континуитета и свеукупан развој поменутих облика делатности којима је задужбина намењена захтевају и знатно већа и разноврснија средства за њихово реализовање него што је случај са фондовима. Зато се имовина задужбине, поред одређених покретних ствари и новчаних средстава донатора, састоји и од његових непокретности које чине основу задужбине и извор њених прихода који треба да омогуће њено континуирано функционисање.

Међутим, фондови као посебни облици задужбинарства скромнијег су садржаја и, зависно од обима средстава датих за оснивање фонда, краћег или дужег трајања. Наиме, у највећем броју случајева фондови се оснивају за награђивање изузетних резултата и достигнућа у одређеној друштвеној делатности, као и за стипендирање даровитих ученика, студената и стручњака у одређеној области привреде, науке, уметности. Зато се имовина фонда најчешће и састоји од новчаних средстава и покретних ствари веће вредности.

С обзиром на различитост садржаја и врсте имовине од којих се састоје задужбине и фондови, постоје и разлике у погледу својстава задужбинара и фондатора као оснивача задужбина и фондова. Тако је, мада у принципу свако лице може основати задужбину, ипак општеусвојено правило да задужбине могу оснивати само физичка лица, док се као оснивачи фондова могу појавити и правна и физичка лица. Ово правило има свој основ, између осталог, у томе што је задужбинар мотивисан углавном субјективним мерилем приликом одређивања

циљева задужбине, док фондатори своје мотиве заснивају претежно на објективном мерилу, тј. друштвеној процени значаја постигнутих резултата у делатностима којима су фондови намењени. Осим тога, задужбинар оснива задужбину својим сопственим средствима, док се фондови оснивају како средствима појединих физичких лица, тако и средствима групе грађана који чине правно лице.

Имовина којом донатори оснивају задужбине и фондове, као један од елемената правне природе ових специфичних грађанскоправних установа, представља истовремено и основно мерило за разликовање њихових појмова.

Тако, може се рећи да је задужбина имовина са својством правног лица, која је одлуком оснивача дата на трајно коришћење добротворних циљева. Ти циљеви су делатности задужбина на општем духовном, културном, спортском и материјалном плану, као и делатности кроз које се унапређује рад одређеног круга лица (на пример, групе књижевника или уметника који се баве одређеном тематиком вазаном за природу одређене задужбине и сл.). Исто тако, циљеви задужбине могу бити усмерени и на пружање помоћи лицима којима је она неопходна (на пример, лицима која болују и лече се од одређених болести и сл.).

За разлику од појма задужбине, појам фонда је нешто ужи, у том смислу што фонд представља ону имовину са својством правног лица, која је одлуком оснивача дата на наменско коришћење и то са ограниченим трајањем, а чији приходи служе за остваривање општекорисних, односно добротворних циљева. При томе, ови циљеви су у суштини исти као и циљеви задужбина, а основна разлика међу њима постоји само у погледу намена и трајања коришћења имовине што је био циљ основачима задужбина, односно фонда.

* * *

Аналитичко разматрање правне природе задужбина и фондова показало је да су то специфичне грађанскоправне установе, које представљају имовину са својством правног лица која се даје на трајно коришћење друштву ради остваривања циљева које су задужбинари, односно фондатори одредили.

Овако схваћена суштина задужбинарства налазила је своју примену у Србији почев од XII века, па све до завршетка Другог светског рата, када је дошло до прекида континуитета традиције и преласка свих задужбина у друштвену својину. Наиме, Законом о национализацији од 1956. и 1958. године национализоване су све задужбине и фондови као приватноправна лица, при чему се нису имали у виду друштвенкорисни циљеви којима су ове установе намењене, као ни мотиви њихових оснивача. Није се водило рачуна о томе да задужбина не припада у правом смислу те речи ни појединцу ни друштву него да се само по намени даје на коришћење друштву. Другим речима, задужбине и фондови су наменска имовина, чије је циљеве поставио њихов оснивач.

Међутим, полазећи од ове концепције, нови устав Србије предвиђа могућност да свако лице може основати задужбину, што је добило свој конкретан израз у новом српском Закону о задужбинама из 1989. године. Наиме, овај закон изрично прописује да задужбину могу оснивати физичка лица сопственим средствима, фондације правна лица друштвеним средствима, а фондове и физичка и правна лица приватним и друштвеним средствима. Доношењем овог закона створени су предуслови како за оснивање нових задужбина и фондова, тако и за оживљавање оних које су постојале до Другог светског рата, који су својевремено одиграли значајну улогу у развоју науке, културе и уметности у Србији. При томе, када је реч о оживљавању старих задужбина, не би требало изгубити из вида ни то да је денационализација њихове непокретне имовине нужан материјални предуслов како за остваривање циљева због којих су оне основане, тако и за давање подстрека за оснивање нових задужбина и фондова.

(Примљено 1. априла 1993)

*Dr. Marija Toroman,
Senior Associate at the Institute of Comparative Law in Belgrade*

LEGAL NATURE OF ENDOWMENTS AND FOUNDATIONS

Summary

While pointing at the significance of the issue of legal nature of the above institutions, the author begins with the fact that the way of their settlement depends on determining the adequate position of these useful institutions, which are taking place by renouncing on the part of the persons granting the endowment and foundation their property in order to realize socially beneficial purposes.

Historical development of forms of endowment points at the fact that this is a specific form of civil-law relationship containing both elements of public and private law. These elements include particularly the motives of benefactors, aims of resources set aside for the purpose, as well as the legal nature of property given by the benefactor for the realisation of set aims. These elements are the points of distinction and basic components of legal nature of this institute.

The property granted is a legal entity being engaged to the aims set by the benefactors. The difference between endowments and foundations is only in the purpose and duration of use of the property.

Contemporary legislation on endowments and foundations provides the conditions for establishing new and revival of the existing institutions of this kind, especially since they have played an important role before the Second World War in promoting science, culture and fine arts.

Key words: *Endowment and Foundation. - Legal nature.*

Marija Toroman,
conseiller scientifique à l'Institut du droit comparé

LA NATURE JURIDIQUE DES FONDATIONS ET DES FONDS

Résumé

Soulignant l'importance de la question de la nature juridique des fondations et des fonds, l'auteur part de la position que c'est du mode de leur règlement que dépend la définition de la position juridique adéquate de ces institutions socialement utiles, qui sont créées par la renonciation des fondateurs à leurs propres biens en vue de la réalisation des objectifs socialement utiles.

L'auteur considère sur ce plan que l'évolution historique des formes de fondations démontre qu'il s'agit d'une forme spécifique de relations de droit civil, qui contient aussi des éléments du droit public et du droit privé. Parmi ces éléments, l'auteur accorde une attention particulière aux motifs des donateurs, aux objectifs des fondations et des fonds, et aussi à la nature des biens que le donateur donne en vue de la réalisation de ces objectifs. L'auteur considère que ces éléments sont les composantes fondamentales de la nature juridique des fondations et des fonds et le critère de la définition et de la distinction des concepts de ces établissements socialement utiles.

Sur la base de l'examen analytique de ces éléments de la nature juridique des fonds et des fondations, l'auteur conclue qu'il s'agit d'instituts spécifiques de droit civil qui représentent un bien ayant la qualité de personnalité morale qui est donné afin de réaliser les objectifs que les donateurs ont fixés. Cependant, la différence entre les fondations et les fonds n'existe que sur le plan de la destination et de la durée du bien, en raison desquels la fondation ou le fonds ont été créés.

Partant de ce concepts, l'auteur considère que la législation contemporaine sur les fondations en Serbie crée des conditions pour la création de nouvelles fondations et de nouveaux fonds et pour la relance de ceux qui existent déjà et qui avaient, jusqu'à la Deuxième guerre mondiale, joué un rôle important dans le développement de la science, de la culture et de l'art.

Mots clé: *Fondation. - Fonds. - Nature juridique.*